

BURSALI İSMAİL HAKKI'NIN ESERLERİNDEN HAREKETLE ŞİİR GÖRÜŞÜ VE ŞİİR YAZMA ŞEKLİ*

*Yaşar AYDEMİR**

ÖZET

Yazımızda, mutasavvıf şâir ve mütefekkir İsmâil Hakkı Bursavî'nin eserlerinden hareketle şiir ve şâir hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaya çalıştık. Elimizde bulunan hacimli divanının yanında şiir şerhi niteliği taşıyan *Kitâbu'l-Envâr*, *Kitâbü'n-Netice*, *Tuhfe-i Atâiyye*, *Tuhfe-i Ömeriyye*, *Ferâhu'r-Rûh* ve *Silsilenâme* isimli eserlerini taradık. Zaman zaman da divanı üzerine yapılan çalışmada konuyla ilgili olarak *Ahidnâme* ve *Rûhü'l-Beyân*'dan yapılan alıntılara itibar ettik. Bu eserlerinden elde ettiğimiz bilgilerin ışığında onun şiir ve şâir görüşünü belli bir sıra içerisinde aktarmayı denedik.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hakkı, Şiir, Şair, Varid olmak, Sünuh etmek

HIS POETICA AND SHAPE OF POEMS FROM İSMAİL HAKKI BURSEVİ'S WORKS

ABSTRACT

In this article, we studied on İsmail Hakkı Bursavi's thoughts about poem and poet by his works who is a mystic and an intellectual poet. We especially studied on his voluminous Divan but we examined his other Works which is a characteristic poem explanation (şerh) in detail: *Kitâbu'l-Envâr*, *Kitâbü'n-Netice*, *Tuhfe-i Atâiyye*, *Tuhfe-i Ömeriyye*, *Ferâhu'r-Rûh* and *Silsilenâme*. We paid attention to quotations from *Ahidname* and *Ruhu'l-beyân* in the study of his Divan. We tried to explain his opinion about poem and poet in order by his Works.

Key words: İsmail Hakkı, Şiir, Şair, Varid olmak, Sünuh etmek

Giriş

Klasik edebiyatımız içerisinde eser veren şâirlerimizin birçoğu varsa divan dîbâcelerinde yoksa kasidelerinin fahriye bölümlerinde veya diğer şiirlerinin mahlas beyitlerinde şiir, şâir ve kendi şiirleri hakkında değerlendirme yaparlar. Bu değerlendirme doğrudan doğruya şâirin şâir kişiliğini ve şiirinin bir bütün olarak özelliğini yansıtmaya da şiirin nerede durması gerektiğini, şiirden istenilen devrinin anlayışını vermesi açısından önemlidir.

Daha çok manzum yazmanın tercih ve teşvik edildiği klasik edebiyatımızda kuşkusuz bütün bir edebiyatın poetikasının, özelde de sayısı ve niteliği göz ardı edilemeyecek kadar çok olan mutasavvıf şâirlerin poetikasının ortaya konması gereklidir.

* Bu makale, 26-27 Mayıs 2000 tarihleri arasında düzenlenen "I. Uluslar arası İsmail Hakkı Bursavî Sempozyumu"nda okunan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve güncellenmiş biçimidir.

* Doç. Dr., Gazi Eğitim Fak. Öğretim Üyesi.

Biz bu yazımızda, yüzden fazla esere imza atmış olan mutasavvıf şâir ve mütefekkir İsmâil Hakkı'nın divanı yanında şiir şerhi niteliği taşıyan Kitâbu'l-Envâr, Kitâbü'n-Netice, Tuhfe-i Atâiyye, Tuhfe-i Ömeriyye, Ferâhu'r-Rûh ve Silsilenâme isimli eserlerinden hareketle şiir ve şâir hakkındaki düşünceleri ile onun şiir yazma biçimini ortaya koymaya çalıştık. Zaman zaman da divanı üzerine yapılan çalışmada konuyla ilgili olarak Ahidnâme ve Rûhü'l-Beyân'dan yapılan alıntılara itibar ettik. Bu eserlerinden elde ettiğimiz bilgilerin ışığında onun şiir ve şâir görüşü ile şiir yazma biçimini belli bir sıra içerisinde ortaya koymaya çalıştık.

İsmail Hakkı'nın Şiirle İlgili Ayet ve Hadisleri Yorumlaması:

İslam kültürü içerisinde eser ortaya koyan her şâir gibi İsmail Hakkı Bursavî de Kur'an'ın şiir ve şâir hakkındaki ayetlerini ve peygamberin konuyla ilgili hadislerini zihninde belli bir yere oturtma ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü gelenek içerisinde şiir yazan ve divanında dibâceye yer veren hemen her şâir bu ayet ve hadislere değinmiş ve onları yorumlamıştır. Genellikle Kur'an'da yasaklanan şiirin ve kerih görülen şâirin ve şâir sözünün hadislerle de desteklenerek tevili yoluna gidilmiştir. Bu tevellere göre şiirin kendisi tamamen yasaklanmamıştır. Onun da iyisi kötüsü vardır. Müslüman şâir iyiden tarafa olmalıdır¹

İsmail Hakkı şiir ve şâirle ilgili Kur'an ayetlerini ve hadisleri şöyle yorumlar:

Kur'an'da “yetefekkerün, yeşkürün, ya'kılün, ya'lemün” gelir. Tefekkür, hayal kuvvetiyle ortaya çıkar ki bu beşerî bir sıfattır. Zira melekte hayal tabiatı yoktur. Şuur ilimden aşağıdadır. Zira perdenin arkasından anlaşılır. Onun için şuarâ denilmiştir ki onlar hayalden alırlar. Ve Kur'an'da “Biz ona şiir öğretmedik” 36/69 denmiştir. Yani Kur'an'ın şiir kabilinden olması men edilmiştir. Kur'an kalb üzerine nâzildir, hayal üzerine değil. Onu rûhu'l-emîn resûlün kalbine indirmiştir (26/193). Bu yüzden “Kur'an şiir ve resul şâirdir” diyenlerin sözü reddedilmiştir. Şiir ilmin hakikatinden değil, hayaldendir. Eğer onlar da ilim olsaydı ona da Kur'an denilirdi. Şiir sıfat-ı ilâhiyedir. Hak âlimdir, şâir değil. Bu yüzden resûl dahi şâir olmamak lazım gelir ki, kalb ehlidir. Kalb ilim yeridir ve hakkın zatı hakikatte ilimdir².

İ. Hakkı'nın bahsettiği hayal, günlük hayatta kullandığımız hayal kelimesinden farklı olsa gerektir. İbn Arabî ekolünün muakkibi

¹ Harun Tolasa, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volum 3, Cambridge 1979, s.392; Tâhir Üzgör, *Türkçe Divan Dibâceleri*, Kültür Bak., Yay., Ankara 1990, s.25; Mustafa İsen, *Latîfi Tezkiresi*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.3-8.

² İsmail Hakkı Bursavî: *Kitâbu'n-Netice*, (Hzl. Ali Namlı-İmdat Yavaş), İnsan Yay., İst. 1997, C. I, s. 362-363.

olan Hakkı “hayal”e de onun gibi bakar. Arabî varlığı “hazerât-ı hams” (beş hazret) şeklinde beşe ayırır ve rüyaları –sadık rüyayı- bu hazretlerden birinin mazharı kabul eder. Bu hazret “hayal” ya da “misal” mertebesidir. Ona göre “misal” mertebesi hakiki bir âlem olup mutlak rûhânîlikle mutlak maddilik arasındaki bir tarzda bulunur. Bu, Arabî’nin “mutlak misal âlemi” veya “munfasıl misal âlemi” dediği şeydir. Arabî, bir de “mukayyed misal âlemi” veya “muttasıl misal âlemi”nden bahseder ki bununla kastı insana âit hayal âlemidir³.

İsmâil Hakkı’nın özellikle şiir söylerken kendisinin yazmayıp yazdırıldığı, ilham olunduğu, kendisine varid olunduğu şeklindeki ifadelerini, Arabî’nin “mutlak visal âlemi” anlayışı içinde değerlendirmek gerekir kanaatindeyiz.

Şâir bir başka yerde şiirle ilgili olarak “Hak rabbindendir denildi” (2/14), yani dinin zâhir ve bâtını haktır, ki kefere ve erbâb-ı inkar zu’ım ettiği değildir. Zira kefere zâhir-i dîn ve erbâb-ı inkâr bâtın-ı dîni inkâr ederler. Ve sûret-i dîn, mutlaka Hak’tandır. Yoksa şiir ve sihirden değildir ki bunlar hayâliyâtır, hâb gibi. Belki vesetât-ı melek ile Mâlikü’l-emlâkden vârid olur” diyerek şiir ile Kur’an’ı karşılaştırır⁴.

Kur’anla şiirin kaynağını ayırt ederken, ilkinin hakikat, ikincisinin ise hayal olduğunu belirten İ. Hakkı, Ahidnâme isimli eserinde tasavvufî terbiye esnasında mürşidin uygulayacağı esaslar ve müridin dikkat etmesi gereken hususları sıralarken 75. maddede zaman zaman şiir ve kelâm-ı mevzûnla uğraşmanın âdâbdan olduğunu, özellikle ilâhiyat ve nasîhate dayalı şiirlerin, bir miktar Kur’an-ı Kerimle uğraşılmasının yanında bir miktar da şiirle tefekkür edilmesinin peygamberin emri olduğunu söyler⁵.

İ. Hakkı, “Kabîhi halk etmek kabihdir” demenin cahillik olduğunu anlatırken de şiir ve şâire değinir. Mutlak kabîhin olmadığını söyleyen Hakkı, “şâir-i belîğ nazar eyle ki, şiirinde ne fesâhatlar ve ne belâgatlar gösterir, mâhazâ şiir kabîh ve kayhdır. Nitekim eserde gelmiştir. Velâkin fesâhat matlûb ve mahall-i istişhâd mergûbdur ve illâ ehl-i tefsîr esnâ-i tefsîrde eş’âr derc etmezlerdi.⁶ der. Aynı eserin Muhyiddin-i Arabî’yi zemmetmekle ilgili bölümünde “Nitekim şâirlerin karınları kayh ile –yani irin dedikleri ki yaralarda

³ Ebu’l-Alâ Afîfî, *Füsûsu’l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, (çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 160.

⁴ Bursavî *Kitâbu’n-Netice*, C. II, s. 114.

⁵ İsmâil Hakkı Bursavî, *Ahidname-i Hakkî*, İstanbul. 1329, s.14; Murat Yursever, *Bursalı İsmail Hakkı Divanı (İnceleme-Metin)*, Uludağ Ü. SBE Doktora Tezi, Bursa 1990, s.15-16.

⁶ Bursavî, *Kitâbu’n-Netice*, C. II, s. 293.

olur- onunla memlûdur. Ve söyledikleri kan ve irindir, yani kıyamette kan ve irin içmeye sebeptir. Pes sûretâ gerçi kendi aralarında âb-ı hayât gibi görünür, velakin hakiki kan ve irindir.⁷ ifadesini kullanır.

İbn Arabî'nin "mukayyed misal" ya da "hayal âlemi", mutlak misal âleminin suretlerinin beşerî akılda yansıdığı bir aynadır. Böylece muhayyile kuvveti, insanı "misal âlemi"ne ulaştıran bir kuvvettir. Var olmayan bir şeyi yaratan ya da var olan bir şeyin suretini zihinde canlandıran bir kuvvet değildir. Duyular ya da başka melekeler muhayyileye tesir ettiğinde gerçek vazifesi zorlaşır ve muhayyile misali bulunmayan suretleri meydana getirir⁸. İşte İsmail Hakkı'nın şâirlerin karınları "kayh" yani kan ve irin ile doludur demesi, mukayyed misal âleminden beslenen şâirler için olsa gerektir.

İsmail Hakkı, Ferâhu'r-Rûh adlı eserinin "Şiir Bahsi" ve "Şiir Sanatına Dair" bölümlerinde şiiri "mantıkî şiir" ve "ıstılâhî şiir" olarak ikiye ayırır. Kur'an'da sözü edilen şiirin mantıkî şiir olduğunu ve "ıstılâhî" olandan daha fazla itibar gördüğünü söyler. Ona göre "ıstılâhî" şiir, insanları şevke getirmeye ve korkutmaya yöneliktir. Bunlar genel olarak ilahiler, kasideler adını taşır. Mantıkî şiir ise mecaz ve hevesi, aşkı anlatan gazellerdir. "Kıyamet günü şiir kimsenin feryadına cevap vermez, onun sözleri baştan başa Yunan hikmeti olsa da" beytini bu tür şiirlere örnek verir. Muhammediye yazarının "Şiir ve kimya evliyanın yüce kerametlerindedir"⁹ beytini de ilahî kasideler ve Rabbanî sözler olarak yorumlar.

Bütün bunların ışığında, İsmail Hakkı da diğer şâirler gibi şiirin iyisi kötüsü olduğu kanaatindedir. Ona göre Kur'an'da yasaklanan şiir, mecazî aşkı anlatan ve insanları hakikatten uzaklaştıran şiirdir. Şâirin gerçek amacı hakikati aramak ve onu dillendirmek olmalıdır.

İ. Hakkı'nın Şiir Yazmaktaki Amacı ve Şiirinin Özellikleri

İ. Hakkı, kendisi için bereketli gördüğü 1098/1686-87 yılının feyizli aylarında, gam ve kederini gidermek için diline bazı sözler gelmiş, gönlünü eğlendirmek, sıkıntısını gidermek için şiir yazmaya başlamıştır. Fakat yazdığı bu sözler boş sözler değildir. Her birini hakikatten haberli birilerinden işitmiş ve rûhu'l-kudüsün himmet kadehinden içmiştir. Yazdığı şiirlerle kendini irfan mektebinde terbiye etmeyi, boş zamanlarında yazdıklarını düşünerek tefekkürü

⁷ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 382.

⁸ Ebu'l-Alâ Affî, *Füsûs*, 161.

⁹ İsmail Hakkı Bursavî, *Ferâhu'r-Rûh*, (Hzl. Mustafa Utku), İstanbul, 2002, C.I., s. 306; C.III., s. 206.

ve öğrencilerine feyz bahşetmeyi amaçlamış ama kendince bunda çok da başarılı olamamıştır¹⁰.

Başarı konusunda mütevazî davrandığını düşündüğümüz şâir, şiirlerini de Hakk'ın bir lutfu olarak görür:

Hakkî şol ezel kısmetidir sana Hudâdan

Kim böyle hâme-i müşkîn ele düştü¹¹

Silsilenâme isimli eserinde "... ve Şerhü'l-Kebâir ve Temâmü'l-Feyz ve emsâli gibi kimi lisân-ı Arabî ile tahrîr ve kimi zebân-ı Türki ile takrîr olunmuştur. Manzumelerimiz onbinden mütecavizdir" diyerek şiirlerinin onbini aştığını ifade eden şâir¹², Ruhu'l-Beyân'da da "mümin şâirlerin şiirlerinin Allah'ın birliği ve övgüsünü konu edindiğini, hikmet ve öğüt içerdiğini, Allah'a itaate, zühde ve âhîret hayatına teşvik ettiğini belirtir¹³. Müslüman şâirlerin şiiri gaye ve âdet hâline getirmediğini, şiirin de onları Allah'ı anmaktan alıkoymadığını, huzurlarını onunla temin yoluna gittiklerini, mazlumların hakkını hicivle geri aldıklarını, diğer şâirler gibi şeytandan işâret almadıklarını söyler. Müslüman için şiirin cehâlet ve sefâhata mani olacak sözler içermesi sebebiyle cumhurun şiirin mübah oluşunda hemfikir olduklarını ifade ederek, Hz. Ali'nin halifelerin en şâiri, Hz. Aişe'nin de bütün şâirlerden daha belîğ olduğunu söyler. İlâhî ve hikemî konuların dışındaki şiir de zaten yasaklanmıştır¹⁴.

İsmail Hakkı, gerek içerik ve gerekse söyleyiş olarak şiirden birtakım özellikler bekler. Bu özellikler de şiirlerinde vardır. Tesbit edebildiğimiz bu özellikleri belli bir düzen içinde şöyle vermek mümkün olur.

Sözleri kuru bir taklit olmayıp, hakikate dayanır¹⁵, ilhamdır:

İhtilâf-ı mezheb olmaz bende haktır mezhebim

Mezheb-i vâhidde buldum âkıbet ben matlubum

Feyz-i Hak olsa ne şek anı kabûl etmek gerek

Ol ki ilhâm olmaya anı götürmez meşrebim¹⁶

¹⁰ Yurtsever, *Divan*, s.171-172.

¹¹ Yurtsever, *Divan*, s.559.

¹² İsmail Hakkı Bursavî, *Kitab-ı Silsile-i Tarik-i Celveti*, Haydarpaşa Hastahanesi Matbaası, İstanbul 1291 (1874), s.103.

¹³ Yurtsever, *Divan*, s. 235.

¹⁴ İsmail Hakkı Bursavî, *Rûhu'l-Beyan*, İstabbul 1333 (1915), VI, 314-318 ve VII 429; Yurtsever, *Divan*, s.14-15.

¹⁵ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C.I, s. 384.

¹⁶ Yurtsever, *Divan*, s.431.

Salı gecesi seher vaktinde varid olduğunu belirttiği beyitte şair, Allah'ın kendisine Hakkın kemâlâtını şirin lafızla ve hoş mana ile yazmasını istediğini belirtir:

Emreder bana kemâlâtın yazam

*Lafz-ı şîrîn ile hoş ma'nâ düzem*¹⁷

Hakkı, kaleminden kağıda inciler saçsa buna şaşılmaz. Çünkü ona aşk kapısından maksat hazinesi açılmıştır¹⁸. Dolayısıyla hakikati ifade eder. İ. Hakkı'nın sözünün özü "Hak ve sıdk" olduğu için kelâmı Hak'tır¹⁹, can bahşedicidir²⁰, mana yüklüdür²¹, gönül ehline feyzdür²², ayn-ı Kur'an'dır, Kur'an'ın tefsiri niteliğindedir²³. Kendisi aşk ateşinde yandığı için sözleri pür alevdir²⁴, sözlerinde mürşid nazarı vardır²⁵, dolayısıyla etkileyici ve doğru yola götürücüdür. Neşşâr olan Allah, onun gönül sadefini marifet incisi kılmıştır²⁶. Böylelikle yazıp söyledikleri gönül sadefindeki bilgilerdendir. Kendisini hakikat savaşçısı gören şairin aşağıya alınan beytinde, kalemi düşmanla cenk etmeye asker yazmış, satırları saf saf İskender ü Dârâ'ya dönmüştür:

Kalem asker yazar ceng etmege düşmanla ey Hakkı

*Satırlar saf saf İskender ü Dârâya dönmüşdür*²⁷

İ. Hakkı birçok divan şâiri gibi geleneğe uyarak bazı manzumelerinde fahriye niteliğinde şiirler söylemiştir. Aşağıya alınan manzumeye göre, İ. Hakkı'nın bir katre sözü hikmette bin deryaya ima eder²⁸. Kâbe'deki altın oluğun rahmet feyzinin akışına mecra olduğu gibi ebyâtının vereceği zevki 40 günlük çile neticesinde elde edilecek yakının zevkine bedeldir²⁹. Noktaları feyz-i hikmet çehresine güzellik veren siyah ben, satırları Tuba ağacının bile kıskandığı dik başlı servidir³⁰. Devâtı nündür ve nündan muradı nokta olup ehadiyet mertebesidir. Bütün harflerin kaynağı orasıdır. Ona gelen

¹⁷ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 56.

¹⁸ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 15, şiirin inciye benzetilmesi ile ilgili olarak bkz. *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 167, s. 288.

¹⁹ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 358.

²⁰ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 218.

²¹ Yurtsever, *Divan* s. 239, 294.

²² Yurtsever, *Divan*, s.278.

²³ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 71-72.

²⁴ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 170-171.

²⁵ Yurtsever, *Divan*, s.641.

²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitabu'l-Envâr* (Çev. Naim Avan), İnsan Yay., İst. 1999, s.37, 140.

²⁷ Veysel Akkaya, *İsmâil Hakkı Bursavî, Kâbe ve İnsan(Tuhfe-i Atâiyye)*, İnsan Yay., İst. 2000, s.180.

²⁸ Bursavî, *Envâr*, s.134-135.

²⁹ Bursavî, *Envâr*, s.135-136.

³⁰ Bursavî, *Envâr*, s.137.

ilhamın makamı *kabe kavseyni ev-ednâ* yani vahidiyet ve ehadiyet makamıdır. Bu makama şeytan ve nefis müdahale edemez³¹.

*Bu sözü söyledim şimdi tutagör anı var imdi
Ki bir katre sözü hikmette bin deryâya îmâdır.*

*Sana ebyâtımın zevki bedeldir erbainâta
Ki feyz-i rahmete mîzâb-ı zer mecrâ-yı pehnâdır*

*Nukâtım gûyiyâ hâl-i siyahdır çehre-i feyze
Sutûrum ser-keşide serv-i reşk-ârâ-yı Tübâdır*

*Devâtım nûndur andan çıkıdır harf-i ma'nî hep
Bu ilhâmum makâmı kâbe kavseyni ev-ednâdır*

Şâirin Tuhfe-i Atâiyye'sine aldığı aşağıdaki manzume biraz da redifin etkisiyle kendi şiir ve şâirlik kudretini methettiği, kalemini övdüğü beyitlerdendir:

*Ey tarîk-i ma'rîfet râh-ı uyânımdır benim
Reh-nümâ-yı sâlikân-ı Hak beyânımdır benim*

*Zînet-ârâdır belâgat çehre-i güftârıma
Bu fesâhat hassa-i şân-ı zebânımdır benim*

*Mündericdir defterimde zâhir ü bâtın kamu
Elde hâmem dilde billûr tercümânımdır benim*

*Ger nesîm-i rahmet-i Hak olsa mevc-engîz-i feyz
Sâhile dürdâne rîz olan dehânımdır benim*

... ..

*Bir aceb deryâ-yı hikmettir devâtımda midâd
Kîlk-i gevher-pâş gavvâs-ı zamânımdır benim³²*

İ. Hakkı manzum ve mensur bir eseri olan Ka'be'nin sırlarına dâir yazıp da kaybettiği kitabından söz ederken; "Bir genc idi ki, gevheri fi'l-mesel yüzbin altın değeri ve insan-ı kâmil sûretinde bir

³¹ Bursavî, *Envâr*, s.138-139.

³² Akkaya, *Tuhfe*, s.111.

dilârâ kitap idi ve hüsn-i Yûsuf ana baş eger idi³³.”diyerek ondan övgüyle bahseder.

Bahsi geçen eserinde kalemini “nâdir-nigâr”, sözünü “dür-nisâr”, nazmını “zer-ayâr” olarak değerlendirir³⁴. Bir başka beytinde de:

Hakkıyı dinle dinleme gayrı

Bir midir mâ-i azb u milh-i ücâc

diyerek başkalarının söyledikleri ile kendi söylediklerini karşılaştırır, tatlı su ile acı suyun bir olamayacağını vurgular³⁵.

Hz. Peygamberi rüyasında görüp kendisiyle konuşmasından sonra yazdığı na'tının son beytinde:

İster isen sen de bâzâr-ı kabûl içre revâc

Müşteri ol na'tının gevherlerine Hakkıyâ

söyleyişi ile, pazarda revaç bulmak istiyorsan peygamberin övgüsüne söylediğin na'tın incilerine sen de müşteri ol diyerek, şiirinin şöhretini ve değerini ifade eder³⁶.

Zaman zaman İsmail Hakkı'nın şiir ve şâirle ilgili eleştirileri de vardır. Hz. Peygamberi konu alan bir şiirinin sonunda isim vermeden bazılarının şiirde edebe aykırı teşbihte bulduklarını “Malum ola ki bazı şi'r-i evsâf-ı nebeviyyede edebden hâric eda etmişlerdir ve bî-perdelik tutmuşlardır ve mülâhazalarında yabana gitmişlerdir. Mesela Na't-ı Bâride “Hz. Süleyman (a.s.) asâ ve zenbil ile kapında bir gedâ idi ki, ol haşmetini senin lutfundan buldu” ve “Mustafa (sav.) pîş-i dergâhın bir yetîm-i garibi iken senin nâmınla tâc-ı şeref buldu ve cümleden müsellemler oldu” demek Hakk'a nisbetle sahîh ise de

³³ Akkaya, *Tuhfe*, s.168.

³⁴ Akkaya, *Tuhfe*, s.170.

Adı geçen manzûme şöyledir:

*Nefes verdim derûn-ı bülbüle bâğ u bahârımdan
Şafak saldım şeb-i tarîke hurşid-i nehârımdan*

*Budur bir sâgar-ı feyz-i ilâhî kim bunun reşhi
Olur rîzân her dem hâme-i nâdir-nigârımdan*

*Budur bir levha-i sîmîn hep nûrdur nakşî
Müzeyyendir çü zülf-i hûb lafz-ı dür-nisârımdan*

*Neyem kim ben kulun hüsrev kılıp iklim-i ma'nâya
Hudâ pür kıldı hubb-ı cânı nazm-ı zer-ayârımdan*

*Benim hâkim serişte kıldı Hak feyz-i muhabbetle
Şifâ-cûy olan ey Hakkî türâb alsın mezârımdan*

³⁵ Akkaya, *Tuhfe*, s.178.

³⁶ Akkaya, *Tuhfe*, s.183.

kâile göre fâsiddir...” diyerek yerer ve doğru söylene bile edebe aykırılığını ifade eder³⁷.

İ. Hakkı, aşağıya alınan beytinde lâfızda takılıp manayı anlamayanları eleştirir:

Şu kim sâhil-nişîn oldu nice bilsin o deryâyı

*Şu kim lâfz içredir idrâk eder mi hiç ma'nâyı*³⁸

Örneklerden de anlaşılacağı gibi şâirin şiiri hakikate dayanır, ilham eseridir, hoş manalı, güzel söyleyişli ve Hak'tan haber verecek niteliktedir. Yazdıkları edebe aykırı da değildir. O da geleneğe uyararak şiirlerinden övgüyle söz etmiştir.

İsmail Hakkı'nın Şiir Söyleme Şekli

İsmail Hakkı, genel olarak eserlerini özellikle de şiirlerini yazarken, kendinin yazmadığını, kendisine yazdırıldığını söyler. Taradığımız eserlerinde şiir için gösterdiği kaynaklar şöyledir:

1. *Şiiri kendiliğinden söylemiyor*: Genel olarak evliya kendi nefsiyle söylemez. Onlara hitab-ı İlahî varid olur³⁹.

2. *Birbaşkası yazdırıyor*: Bir gün Muhyiddin-i Arabî, İ. Hakkı'yı uyku ile uyanıklık arası bir hâlde görerek, elinden tutup:

Ger yüzü Hak'tır desem bu yüzü Hak bil sana

Ger sözü Hak'dır desem bu sözü hak bil sana

beytini yazdırır.

Bir başka beytinde de İsmail Hakkı ansızın kaleminin evliya himmetine uğradığını ve levha üzerine sırları nakş eylediğini söyler:

Evliya himmetine uğradı nâgâh kalem

*Rû-yı levha yine nakş eyledi bunc'esrârı*⁴⁰

İsmail Hakkı, Aziz Mahmud Hüdayî hazretlerinin kabrini ziyareti sırasında o tarafa dönünce kendisine Hüdayî tarafından bir nazm akseder. Şiir şöyledir:

Nazm:

Sırrıma sırrın ulaştı sırrımı sende gözet

Her ne kim sende kemâl oldu anı bende gözet

³⁷ Akkaya, *Tuhfe*, s.158.

³⁸ Akkaya, *Tuhfe*, s.162.

³⁹ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 358.

⁴⁰ Bursavî, *Envâr*, s.140.

*Dide-i rûh ile seyr eyle cemâl-i ma'rifet
Her ne tâ'at kim edersen sûret-i tende gözet*

*Mâ-sivâdan kim ki sırrın kest'oldu mürde-vâr
Zümre-i mevti içindesin anı zinde gözet*

*Semme vechullâhdır âriflerin seyrângehi
Kande kim kılsın nazar varsın anı anda gözet*

*Hakkıyâ sırr-ı ene emlâh nedir bildin ise
Her kemâlin sûretin bir vech-i ahsende gözet⁴¹*

3. Hitap yoluyla yazıyor:

İsmail Hakkı, işrak vaktinde İlâhî bir şekilde kendisine şu şiirle hitap edildiğini işitir:

*Enbiyâ gittiği yola gidersin
Anların yolundan gayri n'idersin
Hakdır bu vücûdun ne zannedersin
Miftâh-ı esmâsın Hâlka dersin⁴²*

4. İlâhî emir gelmesi:

İsmail Hakkı'ya bir Salı gecesi şu beyit varid olur:

*Emreder bana kemâlâtın yazam
Lafz-ı şîrîn ile hoş ma'nâ düzem*

Emreden Allaktır. Zira emir ve izni olmasa bu kadar mana kaleme dökülmezdi⁴³.

5. Sözleri kendisine ilham olunur:

*Feyz-i Hak olsa ne şek anı kabûl etmek gerek
Ol ki ilhâm olmaya anı götürmez meşrebim⁴⁴*

İsmail Hakkı,

*Devâtm nûndur andan çıkupdur harf ma'nâ hep
Bu ilhâmın makâmı Kabe kavseyni ev-ednâdır*

⁴¹ Akkaya, *Tuhfe*, s.175.

⁴² Bursavî, *Kitâbu'n-Netîce*, C. II, s. 225.

⁴³ Bursavî, *Kitâbu'n-Netîce*, C. II, s. 56.

⁴⁴ Yurtsever, *Divan*, s.431.

beytini izah ederken, ilhamdan anladığını şu şekilde ifade eder: “Ve ilhâm-ı telkîindir –ki bâtınına râcidir- kâh bilâ vâsıta ve kâh bi-vâsıta olur. Vahy gibi. Ve ulemâ-i billâh teeddüben kendi hallerine ilham ve ahvâl-i enbiyâya vahy derler. Nitekim enbiyâya göre davet ve evliyaya göre irşâd diye ıtlak eylediler”⁴⁵ Takip eden satırlarında ilham kaynağı olarak da vahidiyyet ve ehadiyyet makamını gösterir⁴⁶

6. *Ruhu'l-Kuds imdâd eder:*

Füyûz-ı Rûh-ı Kudüs itnese idi imdâd

*Bu deñlü lutf-ı ma'ânî neden iderdi sünûh*⁴⁷

İsmail Hakkı, Kitabı'l-Envar'da Ruhu'l-Kudüs'ün geçtiği bir beyti şerh ederken, “Ruhu'l-Kudüs” Cebraildir (as.). Rûh-ı mukaddes manasınadır.” diyerek onun hususi feyzinin Hz. İsa üzerine olduğunu belirtir⁴⁸. Bir başka beytinde de câna imdad eder ve bir nefesde nice gizli sırrı ortaya çıkarır⁴⁹.

7. *Ezel kısmeti:*

İsmail Hakkı bir beytinde güzel yazmasını ezel kısmetine bağlar.

Hakkı şol ezel kısmetidir saña Hudâdan

*Kim böyle güzel hâme-i müşğîn ele düşdi*⁵⁰

İsmail Hakkı şiirin yazılışı veya kendisine gelişi esnasında birtakım kavramlar kullanır. Bunların bir kısmı nesir için de söz konusudur. Kuşkusuz bu kavramlar mutasavvıf şâirlerin birçoğunda da vardır⁵¹. Bu kavramlar şairin şiirinin arka planını; ilahî cephesini ve şiirden maksadını ele verir.

1. *Varid olmak:* Varid, kelime anlamıyla ulaşan, gelen, yetişen, erişen, akla gelen, alan, hazır demektir. Terim anlamıyla da “kul irade etmeden, kendi katkısı bulunmadan, kalbe gelen manadır”⁵². İsmail Hakkı bu terimi hem nazm, hem de nesirde kullanır. Vârid olan bazan Kur'andan bir ayettir, bazan da bunların dışında nazım veya nesirdir. Bu kavramı “varid oldu” (KN. I/34), “hikaye tarikiyle varid oldu”, “batın dilinde ihtiyar olmaksızın varid oldu” (KN. I/294), “seher-i alâda bu Türkçe beyit varid oldu” (KN.I/359), “Allah Te'âlâ'nın şu sözü varid oldu” (KN.I/400), “varidattandır” (KN.I/66),

⁴⁵ Bursavî, *Envâr*, s.138-139.

⁴⁶ Bursavî, *Envâr*, s.139.

⁴⁷ Yurtsever, *Divan*, s.251.

⁴⁸ Bursavî, *Envâr*, s.37.

⁴⁹ Bursavî, *Envâr*, s.140.

⁵⁰ Yurtsever, *Divan*, s.251.

⁵¹ Nihat Keklik, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi, El Fütühatü'l-Mekkiyye*, Kültür Bak. Yay., Ank. 1990, s.340-360.

⁵² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf ve Deyimleri Sözlüğü*, Ank. 1997.

"kendisi tarafından varid oldu" (KN.I/157), "Duhâ namazında iken varid oldu" (KN.II/176), vs. şeklinde kullanır.

İsmail Hakkı, kendisine varid olan "Kitap sana geldiği zaman onu yaz, yoksa onu talep et" anlamındaki sözü açıklarken, "Kitaptan murad nâme-i İlâhidir ki vâridâttır ve onu kitâbet etmek, sûretini evrâk üzerine nakşetmektir, ta ki erbâb-ı ma'ârife burhân-ı bâkî ola."⁵³ diyerek vârideye İlâhî bir nâmedir tanımını yapar ve vârideleri niçin yazıp açıkladığını anlatır.

Yine şu sözleriyle varidenin kaynağını, Hakk'ın kalbe ilmi sıfatıyla tecellisi neticesinde, bu sıfatla gelen bilgidir şeklinde gösterir. "...ve kelâm-ı sâninin ma'nâsı budur ki: sâlikin kalbinde bulduğu hal Hakk'ın tecelliyâtındandır. Zîrâ eğer zuhûr ve inkişâf olmasa ol hâl neden hâsıl olurdu? Pes Hakk'ın kalbe zuhûru evvelâ sıfat-ı ilmiyye iledir ki vâridât ondan gelir ve sâniyen mâlum iledir ki a'lâsı tecellî-i berkîdir."⁵⁴

İsmail Hakkı'nın şiir için zikrettiği varidat çoktur. Buraya iki örneğini alıyoruz.

"Cuma gecesinin seher-i a'lâsında bu Türkçe beyit varid oldu:

Vücûdun ayn-ı rahmetdir bilersen

Sözün mahz-ı şefâatdir kılırsan"⁵⁵

"Sonra bu nazm bana varid oldu:

Hakîm-i lem-yezelsin hükmüne yok i'tiraz

Kalem-den levhe cârî oldu emrin bâtın u zâhir"⁵⁶

2. *İştîsmâm olunmak*: İştîsmâm, kelime anlamıyla "koklamak, kokusunu almak, hissetmek, sezmek, dolayısıyla anlamak ve uzaktan haber almak anlamlarına gelir. İsmail Hakkı bu terimi taradığımız eserlerde sadece aşağıya aldığımız manzumenin izahında kullanmıştır.

Nazm:

Ey muhabbet bağının bülbülleri

Kokdunuz mu tâze vü ter gülleri

...

Hakkıyâ Hak'dan haber ver halka kim

Mazhar-ı Hak oldu Hakkın kulları"⁵⁷

⁵³ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 162.

⁵⁴ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 406.

⁵⁵ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 376.

⁵⁶ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 90, 91. Başka örnekler için bkz. Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 26, 359, II, s. 56, 69, 91, 310.

3. *Lâyih olmak, Lâyih-Lâyıha*: Lâyih, kelime anlamıyla parlak, meydanda, aşikar, hatıra gelen demektir. Layıha kıvılcım, parıltı anlamına gelir. Tasavvuf terimi olarak da “parlar parlamaz kaybolan tecellî nuru” demektir⁵⁸.

O, bu kavramı Kitabı'n-Netice'de dört ayrı yerde sadece nazm için kullanır:

Ey mü'min bu makamda bu nazm lâyh oldu ki, aşk u muhabbetin neticesidir:

*Cümle âlemden ser-âmed Ahmed-i muhtârdır
Mâh-ı mevlidde anınçün çok fazilet vardır*

*Hakkıyâ sükkerle ağzın pür olur tütî gibi
Çün salât ile selâm ana dilinden kârdır⁵⁹*

4. *Denilmek/söylenmek*: Bu tabiri İsmail Hakkı hem nazımda hem de nesirde kullanır. Daha çok da nesirde tercih eder. Nazımda bir yerde geçmiştir. Şâir burada sadece kâtip konumundadır.

“Pazartesi gecesi bu Türkçe ibare bana denildi ki:

*Anlar meclisde ko sohbet eylesin
Allah Te'âlâ ensâr dilinden söylesin⁶⁰*

5. *Sadır olmak*: Kelime anlamıyla sadır, “çıkan, meydana gelen” demektir. Bu tabiri de hem nazım, hem de nesirde kullanır: “Hâl lisanından bazı İlâhî sırlardan haber veren bu Türkçe ibare sâdır oldu” (KN.I/86), “Seher-i a'lâda bu Farsça beyt hâl lisanında sâdır oldu” (KN.I/139), “Ba'dehu bu mısra sadır oldu ki:

Sinemîn sâf olduğu âhir cemâlin nûrdır⁶¹

Yüce Rabbin nüzûl ettiği seher vaktinde bu söz hâl lisanından sadır oldu:

*Dem-be-dem şermende-i ihsânın oldum ben fakîr
Feyz-i zâtınla bihamdillâh oldum ben fakîr
Çıkmadım bahr-i atâdan anda kaldım ben fakîr
Ey ganî Allah çok çok gevher aldım ben fakîr⁶²*

⁵⁷ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 228.

⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri*.

⁵⁹ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 11. Diğer örnekler için de bkz. Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 15, 116, 271.

⁶⁰ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 143.

⁶¹ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 237.

⁶² Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 334. Ayrıca bkz. Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 92, 113.

6. *İlka olmak/mülaki olmak*: İlka Arapça atmak, koymak, bırakmak demektir. Terim olarak kalbe inen varid ve hitaptır. Bazısı sahih, bazısı fâsiddir. Sahih olana ilka-i Rabbâni, fâsid olana ilka-i şeytânî veya ilka-i nefsanî denir⁶³.

Kitabu'n-Netice'de mülaki olmak nesir için (KN.II/234) bir kez, ilka olmak üç kez (KN.II/208, 269, 293) kullanılmış bir kez de nazım için zikredilmiştir:

*Yâ Rasûlallâh yüzündür ravza-i adnin gülü
Çok durur sen gül-ruhun âlemde gâyet bülbülü*⁶⁴

7. *Sünûh etmek*: Kelime anlamı "çok düşünmeden, akla ve kalbe gelen mana, zuhur etmek, vaki olmak, sözü kinaye ve tariz ile söylemek, kolay olmak ve birini güçlüğe düşürmek" demektir.

Bu tabiri İsmail Hakkı sadece nazımda, bir yerde kullanır. Bu rubâidir ki bana bu mahalde sünûh etti:

Zâtın noktası Ahad'ın noktasıdır. Ondan sonra Samed rütbesini tilâvet et. Onun dışında âlemin ilâhı yoktur. Mahlûkâta bütün yardım ondandır."⁶⁵

8. *Nazm*: Bu ibareyi Hakkı mensur eserlerinde uygun düşen yerde "nazm" başlığı ile verir⁶⁶.

9. *Gaybdan yazdırılması*: Kavram, aşağıya alınan dörtlük için "İşrak vaktinde vaki olan rubai-i gaybîdir" biçiminde kullanılmıştır⁶⁷:

*Azîz olasın şerîf olasın
Kesâfete gidip latîf olasın
Çekip elini cümle sivâdan
Afiîf olasın afîf olasın*

10. *Hitap*: İsmail Hakkı'ya hitâb-ı ilâhî gelir ve hem nesri hem de nazmı yazar⁶⁸.

O, bu kavramı evliyaullahın tamamında görülen, salâтта Kur'an okuduktan sonra bundan muradın ne olduğuna dair kendilerine gelen ilâhî bir hitap olarak düşünür, onların kendi nefislerinden

⁶³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri*.

⁶⁴ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 29.

⁶⁵ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 161.

⁶⁶ Örneklerden bazıları için bkz. Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 154, 167, 288, 350, 351, 366, II, s. 96-98, 104, 261, 305.

⁶⁷ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 158.

⁶⁸ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 350-358.

konuşmadıklarını söyler⁶⁹ ve aşağıdaki manzumeyi her bir mısraını ayrı ayrı yazarak şerh eder.

*Nefh-i Cebrâil'den icâd-ı İsâ'dır murâd
Mahz-ı siddikiyyet oldu dir'-i Meryem'den garaz*

*Cân u dil âyînedür sırr-ı İlâhî aksine
Feyz-i mâlâ-mâldir bu câm u bu Cem'den garaz*

*Kudretin makdûra vaktinde taalluk etmedir
Evvelinden âhire dehr içre her demden garaz*

*Hakkı'yâ Allah hakkîçün kelâmuñ Hak durur
Seyr-i Hakdur rûy-ı insân-ı mükerremden garaz⁷⁰*

Sonuç

İ. Hakkı, öncelikle Kur'an'la şiirin ayırımına dikkat çekmiş, Kur'an'ın hakikat, şiirin ise kaynağının hayal olduğunu ifade etmiştir. Şiir yazmadaki amacını öncelikle tefekkür etmek ve öğrencilerinin ufkunu açmak şeklinde düşünmüştür. Müslüman şâirin, şiiri amaç haline getirmemesi, konusunun, Allah'ın birliği ve övgüsü ile hikmet içermesi gerektiği kanaatini taşır. Bu açıdan bakılınca İ. Hakkı'nın şiiri, Hak kelâmı, mana yüklü, feyz bahşedici, özlü ve etkileyicidir. O da geleneğe uyararak şiirlerinin bu özelliği ile övünür. Şiiri edebe aykırı değildir. İ. Hakkı, şiirlerini ilham, varidat, lâyiha vb. yollarla yazmıştır. Esasında bunlar nefsi mertebelerle alakalı ve çoğu birbirine yakın vahyin, ilâhî ilhamın çeşitli söylemlerinden ibarettir. Diyebiliriz ki, İsmail Hakkı Bursavî söz, şiir, tefsir, tevil, kelâm gibi konularda İbn Arabî ekolüne bağlı bir gönül adamıdır.

⁶⁹ Ve kûmel-i evliyânın hâlleri budur ki, hâl-i salâtta kırâat-i Kur'ân ettikde "bu makrûden murâdım şudur" diye hitâb-ı İlâhî vârid olur. Ve hâric-i salâtta dahi kendi nefisleriyle söyledikleri ve yazdıkları yoktur. Zîrâ, nefisten fenâ ve Hak ile bakâ bulmuşlardır. Bu cihetten her kârları Hak iledir. Velâkin netice-i hâl, bu ma'nâ-yı celil olduğundan hâli olanlar [soyuk demir döver]vefkınca onları redd için zahmet çekerler ve âhir kazdıkları kuyuya düşerler. Ve onlar, fi'l-hakika Allah Ta'âlâya ve Rasûlu'llâha itiraz etmiş olurlar. Bu ma'nâ ise küfr-i mahzıdır. Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 352.

⁷⁰ Bursavî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 350-58.

KAYNAKÇA

- Afifi, Ebu'l-Alâ. *Füsûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, (çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Akkaya, Veysel. *İsmâil Hakkı Bursevî, Kâbe ve İnsan(Tuhfe-i Atâiyye)*, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- İsen, Mustafa. *Latîfî Tezkiresi*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- İsmail Hakkı Bursavî, *Ferâhu'r-Rûh*, (Hzl. Mustafa Utku), İstanbul, 2002.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Ahidname-i Hakkî*, İsanbul. 1329.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Kitab-ı Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, Haydarpaşa Hastahanesi Matbaası, İstanbul 1291 (1874).
- İsmail Hakkı Bursevî, Kitabü'l-Envâr* (Çev. Naim Avan), İnsan Yay., İstanbul 1999.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, İstabbul 1333 (1915).
- İsmail Hakkı Bursevî: *Kitâbu'n-Netice*, (Hzl. Ali Namlı-İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul 1997.
- Keklik, Nihat. *Muhyiddin İbnü'l-Arabi, El Fütühatü'l-Mekkiyye*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.
- Murat Yurserver, *Bursalı İsmail Hakkı Divanı (İnceleme-Metin)*, Uludağ Ü. SBE Doktora Tezi, Bursa 1990.
- Tolasa, Harun. *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volum 3, Cambridge 1979, s.392; Tâhir Üzgör, *Türkçe Divan Dîbâceleri*, Kültür Bak., Yay., Ankara 1990.